

Кадыралиева К.

ТИЛИБИЗ МЕНЕН УЛУТ ЭКЕНИБИЗДИ УНУТПАЙЛЫ

Кадыралиева К.

НЕ БУДЕМ ЗАБЫВАТЬ НАШ ЯЗЫК И НАЦИЮ

Орто кылымдагы Италиянын улуу акыны Данте «Элдик кызыл тил жөнүндө» деген эмгегинде: «Энемдин ыйык сүтү менен кошо уккан адепки эркелектен өз тилимдеги жагымдуу сөздү башка тилге алмаштырууга кандайча акым бар?» – деген суроо менен эне тилим жактайт. Ошо сымал, элибиздин бир уламышында Ата-Журтун сактоого аттанган уулуна эне сүтүн саап, ага камыр жууруп нан жасап, баласынын капчыгына катат. Башка мүшкүл түшкөндө жесе, эл жери менен эне тилин унутпасын деген тилекте.

Ар бир улуттун, элдин өзүнө таандык каада-салты, тили жана тарыхы болот эмеспи. Мына ошол не бир түркүн элдердин арасынан кыргыз эли да өзүнүн өзгөчөлүгү менен аттын кашкасындай айырмаланып, өз маданият-тын, тилин, үрп-адатын, салтын, адеп-ыйманын, сый-урматын, жана башка толуп жаткан эң мыкты касиеттерин таза сактап муундан-муунга, урпактарга ошондой эле улуттун улут болуп жашап кетүүсүнө өткөрүп берүү ар бири-бирибизге парз.

Биздин улут, биз кыргыздар миңдеген жылдык узак жолдорду басып, кыйын күндөрдү, кандуу согуштарды баштан кечирсек да нарк насилбизди, тилибизди жоготподук жазуу, окууну билбей туруп дүйнөдө теңдеши жок «Манастай» чоң эпосту ооздон-оозго өткөрүп, ушул күнгө жеткирдик Ала-Тоолу, кенен жайлоолу, таза суулу, эч бир жерге алмашкыс кооз мекенибизди душмандарга алдырбай ушул күнгө чейн ата-бабаларыбыз сактап келди.

Бирок, ушул ыйык мекенибиздин, улуту-буздун өнүгүшү, тили, тагдыры мындан ары кандай болот? Ал эми азыркы абалы кандай? Албетте бул суроолорго учурда кубанарлык жооп айтуу кыйын. Анткени, улутубуздун жүзү болгон эне тилибиз учурда оор абалга чалдыккан убагы. Эгер өз убагында тилибиздеги оор абалдын жолун таап айыктырып албасак, улам убакыт өткөн сайын кеч болуп калчудай.

Азыр эркин мамлекетпиз, өз конституциябыз, мамлекеттик тилибиз, өз бийлигибиз бар. Ошондой эле өзүбүз каалагандай жашоого укуктубуз. Бирок ушул мүмкүнчүлүктөрдү жакшы пайдаланбай жатабыз. Мамлекетибизди, аларга деген чыныгы патриоттук сезимибиз жокко эсе. Айрыкча тилибизге өтө кайдыгер мамиледебиз.

Тил биздин жашообуз, тил жоголсо, тарых да, улут да жоголот. Ушул себептүү бул глобалдык масштабдагы көңүл чордонуанорун алган актуалдуу маселе нукура кыргыз тилибизди таза сактап, муундан-муунга үйрөтүшүбүз керек. Айрыкча өзү кыргыз болуп туруп өз эне тилин билбеген же чала булла кыргызча сүйлөгөнөргө кам көрүү, мындай көрүнүштөргө жол бербөө биздин милдет.

Кайсы шаар, область, райондорго болбосун көчөлөлөрдөгү коюлган жарнама, көрнөктөрдүн кыргызча коюлушун талап кылуу күн өткөн сайын кыргызчаны жарытпай же орусчаны жарытпай, жалпы кыргыздын тилин бурмалагандар четинен табылат. Алыс барбай эле «подружка», «матушка», «махан», «пахан» – деген сөздөр байма бай кездешет. Бул сөздөрдү эч бир тилдин терминологиялык сөздүгүнөн таба албай убара чегесиз.

Анткени, бул сөздөр орусча менен кыргызчанын ортосунан чыккан жаңы тилдик өзгөчөлүкпү деп таңкаласың. Биздин Нарын жергебизде менталитет күчтүү, таза кыргыз тилинде сүйлөшөт дешет, бирок бизде да ушинтип сүйлөйбүз. Ал эми борбор шаарыбыз Бишкектен кыргызча сүйлөсөң, орустардан мурда кыргыздар мыскылдуу жылмайуу узатышат. «Я вас не понял» дешет. Муну укканда эне тилибиздин эртеңи кандай болот деп бир аз шаабайың сууй түшөт.

Аргасыздан Ш. Дүйшеевдин «Эне тилин унуткандар» деген ырынын айрым саптары эске келет:

Кыргыз эмес кыргызды жыдыткандар
Кылым келген тарыхын унуткандар
Кыргыз эмес кыйшайып калпак кийип
Каада салтын унуткандар

Улуу Манастын урпактары болгон кыргыз эли өз кулагынан үркүп, адабий мурасын, татынакай тилин жоготуп албай эгемендүүлүккө ээ болгон кезде чачылганды жыйнап, чабылганды курап, кыргыз атын өчүрбөй сактап, кагаз бетинде эле өмүр сүрүп, ишке келгенибизде сүйлөгөндү унуткарбай, кыргыз атын өчүрбөй сүйлөшө турган, айтыла турган, жашай турган бир гана мекени, журту бар. Ал Ата-Журт-бир гана Кыргызстан. Кыргыз тили кыргыздар жашаган гана Ата-Журтта кызмат өтөй алат. Бүгүнкү кең дүйнөдө кыргыз тилинин башка журту, мекени, сүйлөшө турган жери жок. Демек, кыргыз

тилинин өнүгүшүнө, анын ар түрдүү сүйлөшүү кызматын аткаруусуна Кыргызстанда гана керектүү шарт, жагдайлар болушу керек.

Кыргыз тили мамлекеттик тил статусуна ээ болгон тил болгондон кийин ал мамлекеттик башкаруунун, билимдин жана илимдин тилине айланышы керек. Мына ушундай кырдаалда Кыргыз Республикасында эң биринчи иретте мамлекет кыргыз тилинин мамлекеттик толук кандуу адабий тил катары, титулдук элдин эне тили катары жашап, кызмат өтөөсүнө, башкаруунун, билимдин жана илимдин тилине айланышына жагдай шарт түзүүсү зарылдык.

Алла-Таала ааламды жаратаары менен туш тарабына көз аптырып, өлүштүрө келгенде, кыргызга жер соорусун, адам суктангандай көркөм, кооз табияттын, ынак сүттөй тунук таза суусун, көңүлдү бир паста чайыттай ачкан сыдырым жел-абасын, айлана-чөйрөсүн, көз тейгус көркө бөлөнгөн нечен түркүн айбанат мекенин түбөлүк тартуулаган экен. Тилибиздин эне дили, каны- жаны менен бирге уюп, эч качан ажырагысын, бөлүүгө мүмкүн эмесин эске алып, жараткандын атынан куду эненикиндей асыл касиетти түбөлүк тастуулан, ак ниетинен эне тили деп атап, ак батасын берген экен.

Энетилибиздин ар бир төл сөзү нукура нускалуу касиетин өзүнүн ыйык милдети катары аткаруусу азбел. Эне тилибиз эми дээрлек кылымдар тарыхында оор илдеттен айыгып, арийне агарып, кайрадан жаралды.

Андан аркы тилибиздин тунугуна айран калып, жаңысы тилибизди өөрчүтүү иретине агыла беришине кубануу да мезгил келет. Ошондо эне тилибизди ар бир кыргыз кызыгып үйрөнө баштайт. Демек «эне» атын да актайт.

Кыргыз тилин жазуу эрежеси, муундук сабаттуулугу, өсүп-өнүгүүдөгү негизи тирек – элдин келечеги.

Өзүңүздөргө белгилүү Мамлекеттик тил мыйзамы 1989-жылы 23-мурдагы легендарлуу парламент тарабынан кабыл алынган. Ошондон бери 19 жылдын жүзү толду. Ошол күндөн ушул күнгө чейин Мамлекеттик тил деген бийик даражасына жете алдыбы же жете алган жокпу деген суроо барыбыздын жүрөгүбүздү ойуп келет.

Бирок бүгүнкү кыргыз тили Мамлекеттик тил деп жарыяланганына 19-жыл болсо да мамлекеттик тилибиз толук даражасына толук жете албай келет. Буга бир топ себептер бар. Барыбыз сүйгөн СССР деген Империя кыйрагандан кийин, биз сыяктуу он беш союздук республика өз алдынча мамлекеттүүлүккө жетишип БУУга ж.б. кадыр-барктуу уюмдарга мүчө болушту. Мына ошолордун ичинен бүгүнкү күндө мамле-

кеттик тилине жүргүзө албай келаткан жападан жалгыз мамлекет – биздин Кыргызстан.

Граждандык согушту башынан кечирген Тажик өлкөсү деле 1996-жылы толугу менен мамлекеттик тилине өттү.

Улутубуздун улуу касиети, карт тарыхы, кайталангыс наркы, салты, сан жеткис санжырасы, кыргыздын текүүлүгү, керемет рух дүйнөсү, чалкыган маданияты, өнөрү адамзаттын башатында калыптанган көчмөн дүйнө таанымы – табылгыс байлык, түбөлүк били так биздин эне тилибизде уюп сакталып келет.

Бул улуу билим жалаң эле кыргыздын энчиси эмес бул билим - жалпы адамзаттын казынасын байыткан байлык. Таш доорунда 7-9 миң жыл мурун калыптанган дүйнө таанымды сактап XXI – кылымга чейин жеткизгени – кыргыздын даанышмандыгы, кеменгерлиги, улуулугу, Ушунун баарын өзүнө камтып, батырганы – байыркы кыргыз тилинин кайталангыс касиети, сыйкырдуу күчүндө болуп жатпайбы.

Кыргыз тилинин жазуу эрежеси, муундук сабаттуулугу, өсүп өнүгүүдөгү негизги тирек – элдин келечеги. Бирдиктүү эреже болбосо сабаттуу жазуу мүмкүнбү?

Орфография маселелиз көптөн бери элдин бүйүрүн кызытып, талаш-тартыштарды жаратып негизинен жазуунун кийинки эрежесине макул болбогондор басымдуу көпчүлүк болчу. Ошондуктан ар ким өз билген намазын окуп өзү каалагандай жазып келгенди белгилүү. Эми минтип Жогорку Кеңеште мурдагы 1953-жылдагы жазуу эрежебизге кайра келишибиз чечкиндүү кадам болду десек болот. Чынын айтышыбыз керек кыргыз тилинин жазуу эрежесине жаңылык киргизишкен окмуштууларыбыздын айынан орфографиябыз оңолмок турсун кайра артка кетип, аны эч ким кабыл албай койгондуктан, күндөлүк практикабызда кеңири колдонууга мүмкүн эместиги тастыкталып, өзгөчө окуучулардын сабаттуулугун артка тартып турду.

Ошон үчүн Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын демилгеси менен миндеген адамдарыбыздын талабы менен парламентте кабыл алынышы тарыхый окуя болду десек жаңылышпайбыз. Демек, тилдин ээси эл, ал эми тура жазуу маселеси – сабаттуу элдин маданий маанайынын күзгүсү эмеспи.

Касиеттүү эне тилибиздин уюткусу, көрөңгөсү болгон ак калпактуу элибиз жашап турганда кыргыз тили эч качан жоголбосуна, дүйнөлүк башка тилдер менен тең тайлаша өнүгүп, келечек урпактарды аалам мейиндигине көкөлөтчү канат-бутак болоруна чоң ишеним алдыда турат. Ошондуктан, улуттук дөөлөт уюган эне

тилибизди ыйык тутуп, эне тилибизди көкөлөтүп туу кылып көтөрүп алалык.

Адабияттар:

1. «Кут билим» №35-2005ж 30-сентябрь.
2. Кыргызстан: Энциклопедия ред. колл: О. Ибраимов жана башка редакциялык кеңеш, М.Кожоев ж.б; Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиясы-

Бишкек, мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2001,- 544 бет: иллюстрациясы менен.

3. Аалам №88. 21.12.2004 жыл «Кыргыз тили – кыргыз элинин маданий мурасы жана байлыгы»- 5 бетте.
4. «Кыргыз туусу» 8-11 октябрь 2004-жыл «Улут болсом - тилим менен улутмун» 17-бет.
5. Аалам № 12. 21.02.2006-жыл «Улуу кыргыз көчү».
6. Аалам № 1,3,4,6,8,9,27,29,2006-жылдар.
7. Кыргыз тили газетасы.2008-ж, 2009-ж.